

ARTICLE INFO

Received: 13th December 2022

Accepted: 21th December 2022

Online: 22th December 2022

KEY WORDS

Zamonaviy, tilshunoslik, mentalitetlar, madaniyatlar, tarjima, ko'p qirralilik, urf-odatlar, tushunchalar, turli xil hodisalar, murakkablik, ketma-ketlik, o'xshashlik, dolzarblik, tillararo, millatlararo qarashlar.

Zamonaviy tarjimashunoslik doimiy ravishda tarjima faoliyatining namunalarini izlaydi. Bundan tashqari, tarjima nazariyasi ushbu fanning predmetini, ya'ni tarjimani doimiy ravishda takomillashtirish bilan shug'illanadi. Bugungi kunda tarjima nazariyasi tarjima ham til kabi muloqot vositasi hisoblanadi, chunki bir tilning ona tilida so'zlashuvchisi ko'pincha dunyoni turli xil tushunish va idrok etish, asrlar davomida shakllangan qarashlardagi farqlar tufayli boshqa tilda so'zlashuvchini tushuna olmaydi, bu esa keyinchalik o'zaro bir birlarini tushunishiga ta'sir qiladi. Tarjima murakkab, ko'p qirrali faoliyat bo'lib, uning jarayonida faqat bir tilni boshqa til bilan almashtirib bo'lmaydi. Tarjimada turli shaxslar, turli mentalitetlar, madaniyatlar o'zaro ta'sir qiladi, shu bois birga urf-

TARJIMA TALQINIDA TURLICHA YONDASHUVLAR VA IZOHLAR

F.B.MATTIYEVA

Samarqand davlat chet tillar instituti

Mustaqil tadqiqotchi

+998937236400

feruzamattiyeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7472212>

ABSTRACT

Zamonaviy tarjimashunoslik doimiy ravishda tarjima faoliyatining namunalarini izlaydi. Tarjima nazariyasi ushbu fanning predmetini, ya'ni tarjimani doimiy ravishda takomillashtirish bilan shug'illanadi. Tarjima murakkab, ko'p qirrali faoliyat bo'lib, uning jarayonida faqat bir tilni boshqa til bilan almashtirib bo'lmaydi. Tarjima atamasining keyingi rivojlanishi amerikalik tadqiqotchi V.Uils tomonidan tarjimaning batafsil ta'rifida to'liq ma'lumot uchraydi. Tarjimada turli shaxslar, turli mentalitetlar, madaniyatlar o'zaro ta'sir qiladi, shu bois birga urf-odatlar, qarashlar va munosabatlar to'qnashuvi yuzaga keladi. Tarjima jarayonida ishtirok etadigan tillar va ushbu tillar tegishli bo'lgan madaniyatlar haqida qimmatli ma'lumot manbai hisoblanadi.

odatlar, qarashlar va munosabatlar to'qnashuvi yuzaga keladi. Tarjima jarayonida ishtirok etadigan tillar va ushbu tillar tegishli bo'lgan madaniyatlar haqida qimmatli ma'lumot manbai hisoblanadi. "Tarjima" atamasini aniqlashtirish va to'liq tushunish uchun uning mazmuni imkon qadar to'liq ochib berilishi kerak, ya'ni tarjima nima degan savolga imkon qadar to'liq javob berish kerak. Bu tarjimani boshqa tegishli va shunga o'xshash hodisalardan ajratish imkonini beradi. "Tarjima" tushunchasini aniqlash muammosi dolzarb bo'lib, alohida e'tibor talab qiladi, chunki bu atamani talqin qilishda turli xil qarashlar mavjud. Keling, ilmiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan tarjimaning ba'zi ta'riflarini ko'rib chiqaylik. Ularning kelib chiqishi bizningcha, juda ibratli va qiziqarli - u

arjimashunoslikning o'zi rivojlanish ketma-ketligini, tarjimaning mohiyatiga oid turli qarashlarning to'qnashuvini aks ettiradi. Shunday qilib, dastlabki talqinlardan birida biz quyidagilarni topamiz: "...tarjima belgilar yoki tasvirlarning boshqa belgilar yoki tasvirlarga aylanishi sifatida belgilanishi mumkin. Agar asl nusxalar biron bir ma'noni ifodalasa, biz odatda ularning ko'rinishi bir xil ma'noni ifodalashini yoki iloji bo'lsa, xuddi shu ma'noni ifodalashini talab qilamiz. Asosiy ma'noni saqlab qolish bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishning markaziy muammosidir...". "Tillararo tarjimani bir til elementlarini boshqa til elementlarini almashtirish sifatida aniqlash mumkin". Ushbu ta'rifda tarjimaga tor semiotik yondashuv juda aniq kuzatiladi. Ushbu ko'p qirrali jarayonning barcha jihatlari va bosqichlari ba'zi belgilarni boshqalar bilan almashtirishda qisqartiriladi. Belgilar darajasidagi elementar almashtirishlar tarjimada, asosan transliteratsiyadan foydalanganda (masalan, rus alifbosi harflarini lotin harflariga tarjima qilishda: Jukov - Zukov tipida), shuningdek, birma-bir bo'lgan alohida birliklarni tarjima qilishda qo'llaniladi. boshqa tildagi yozishmalar, masalan, "zanjir belgisi" kabi atamalar. Nemis tadqiqotchisi V.Koller o'z vatandoshi A.Ettingerning ta'rifini tanqid qilib, "tabiiy tillarning nutq zanjirlari o'rtasidagi yozishmalarni o'rnatish lotin alifbosi bilan tillar o'rtasidagi yozishmalarni o'rnatishdan ko'ra ancha mushkulroq", deb ta'kidlaydi. Transliteratsiya paytida kirill alifbosi" degan xulosaga keladi va "Ettinger tomonidan taklif qilingan tarjimaning matn va qabul qiluvchi kabi omillarga ega bo'lmagan statik ta'rifi 50-60-yillarda ilgari surilgan avtomatik tarjima loyihalari

ishtiyoqini aks ettiradi, degan xulosaga keladi. Til birliklari va maqsadli til o'rtasidagi yozishmalarni topish muammosi etarlicha baholanmagan" asl til birliklari va o'rganilgan til o'rtasidagi yozishmalarni topish muammosi". Agar A.Ettinger uchun tarjimaning asosiy muammosi ishora yozishmalar muammosi bo'lsa, nemis olimi V.Vinter o'z ta'rifida tarjimaning ikkinchi tomoniga e'tibor qaratadi. "Tarjima qilish, - deb yozadi u, - atrofimizdagi dunyoning bir segmentini talqin qilish formulasini, iloji bo'lsa, boshqa ekvivalent formula bilan almashtirishni anglatadi. Biz tarjima haqida hatto bitta til doirasida gaplashamiz, masalan, bizdan faqat ozchilik tushunadigan gapni sodda va tushunarli tilda ifodalaymiz. Biroq, bu atamaning bu ishlatilishi juda cheklangan, garchi bu jarayonning barcha asosiy xususiyatlari bu holatda mavjud bo'ls, qoida tariqasida, biz ta'rifimizga qo'shimcha takomillashtirish kiritamiz, unga ko'ra tarjima bir tildagi ma'noni boshqa tildagi ma'no bilan almashtirishni nazarda tutadi. Bu talqinning asosiy afzalligi shundaki, A.Ettingerning til va tillararo munosabatlar doirasi chegaralangan ta'rifidan farqli o'laroq, u tarjima jarayonini belgilovchi muhim xususiyatlardan birini ko'rib chiqadi. V.Vinter ta'rifi tarjimaning tillararo mohiyatini oydinlashtirgan bo'lsa-da, muallifning o'zi bu xususiyatni ahamiyatli ma'no deb hisoblamaydi, chunki bu hodisaning barcha asosiy belgilari "til ichidagi tarjima"da ham mavjud. Eslatib o'tamiz, "til ichidagi tarjima" tushunchasidan birinchi bo'lib rus va amerikalik tilshunos R.Jeykobson 1959-yilda e'lon qilingan tarjimaning lingvistik jihatlariga bag'ishlangan maqolasida qo'llagan va uni ilmiy foydalanishga ham

kiritgan. Ushbu maqolada tarjimaning og'zaki belgisini boshqa belgilar tizimiga o'tkazish orqali talqin qiladi. R.Jeykobson tarjimaning uch turini ajratib ko'rsatadi: 1) intralingvistik tarjima yoki nomni o'zgartirish, - og'zaki belgilarning talqini, xuddi shu tilning boshqa belgilari yordamida ifodalanishi; 2) tillararo tarjima yoki tarjimaning o'zi - og'zaki belgilarni har qanday boshqa til orqali ifodalash; 3) intersemiotik tarjima yoki transmutatsiya - og'zaki bo'lmagan belgilar orqali og'zaki belgilarni talqin qilish.

Tarjima atamasining keyingi rivojlanishi amerikalik tadqiqotchi V.Uils tomonidan tarjimaning batafsil ta'rifida to'liq ma'lumot uchraydi. Muallif tarjima nazariyasi va matn lingvistikasi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib, shunday ta'rif beradi: "Tarjima - bu matnni qayta ishlash va og'zakilashtirish jarayoni bo'lib, manba tildagi matndan iloji boricha ko'rsatilayotgan tildagi ekvivalent matnga olib boradi va asl nusxani mazmunli va stilistik tushunishni nazarda tutgan holda. Tarjima ikki asosiy bosqichni o'z ichiga olgan ichki bo'lingan jarayon bo'lib, bu bosqichda tarjimon manba matnni uning semantik va stilistik niyatini hisobga olgan holda tahlil qiladi va tilni qayta qurish bosqichida tarjimon tarjima matnini takrorlaydi. Talablarni To'liq hisobga olgan holda semantik va stilistik tahlil kommunikativ ekvivalentlik. V.Vilsning ta'rifi tarjimaning ikki bosqichliligini ob'ektiv ko'rsatib beradi. Boshqa mualliflardan farqli o'laroq, V. Uils tarjimini faqat yakuniy matn yaratishga qisqartirmaydi. Avstriyalik tilshunos O. Kadening ta'rifi yuqoridagi ta'riflardan sezilarli darajada farq qiladi, uning ta'rifida tarjimini vositachilik yoki "lingvistik vositachilik" ning boshqa turlaridan ajratib

turadigan xususiyatlari ochiladi. Tarjima jarayonining ikki fazaliligi O.Kade tomonidan ilgari surilgan konsepsiya asosida yotadi, chunki yakuniy matnda manba matnga nisbatan kuzatilayotgan o'zgarishlarning sabablari aynan unda tegishli bo'ladi. Gap shundaki, vositachi ikki tilli muloqotning birinchi va ikkinchi bosqichlarining kommunikativ holati hech qachon bir xil emas. Ikkilamchi kommunikativ vaziyatning birlamchi holatga nisbatan o'zgarishi, O.Kadening fikricha, tabiiy yoki tasodifiy xarakterga ega bo'lishi mumkin. Gap shundaki, ba'zi o'zgarishlar muqarrar, chunki ular ikki tilli vositachi muloqotning tabiatidan kelib chiqadi. O.Kadening ta'rifi tarjima jarayonining ikki fazaliligining uning muhim xususiyatlarini ochishdagi prinsipial ahamiyatini ishonchli ko'rsatib beradi. Ushbu ta'rifda hal qiluvchi rol tarjima jarayoni sodir bo'lgan ikkita kommunikativ vaziyat o'rtasidagi farqni beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, biz o'z tadqiqotimizda O.Kade talqiniga amal qilamiz, chunki u tarjimini kommunikativ vaziyat nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi, shuningdek, ketma-ket tarjimaning mohiyatini aks ettiruvchi tarjimaning ikki fazaliligini ham qayd etadi. Yuqoridagilarni umumlashtirib va tahlil qilar ekanmiz, yana bir bor ta'kidlash joizki, tarjima ta'riflari ko'p jihatdan tarjimashunoslikning rivojlanish mantig'ini - faqat lingvistik belgilar o'rtasidagi munosabatga asoslangan oddiy ta'riflardan tortib, ta'riflargacha, markaziy tushunchani aks ettiradi. Tarjimini sof lingvistikaga qisqartiruvchi ta'riflardan matnning o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra janr-stilistik tasnifda tarjimaning ikki funksional turi ajratiladi: badiiy (badiiy) tarjima va ma'lumotli (maxsus) tarjima. Badiiy tarjima

- bu boshqa nutqiy asarlarning ajralib turadigan badiiy asarlarning tarjimasi, chunki ular uchun asosiysi kommunikativ funktsiyalardan biri, ya'ni badiiy, estetik yoki poetikdir. Ishning ustuvor maqsadi ma'lum bir estetik ta'sir ko'rsatish, badiiy tasvirni yaratishdir. Binobarin, badiiy asar tarjimasi ham o'quvchiga shunday ta'sir ko'rsatishi kerak. Badiiy asarlar tarjimalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, bu vazifa bilan bog'liq holda ular tarjimaning badiiyligi va adabiy sifatini ta'minlash maqsadida maksimal mumkin bo'lgan semantik aniqlikdan chetga chiqishga moyil bo'ladi. Keling, bunday og'ishlarni misol bilan ko'rsatamiz. Tog' cho'qqilari osmonning kulrang chiqindilariga yashiringan edi ... (A. Kronin). Tog' cho'qqilari bo'z osmonga cho'kdi (M.Abkina tarjimasi). Ko'rinib turibdiki, tarjimon tasodifan rad etmagan nemis tiliga eng yaqin o'yin yashiringan. Bu erda "cho'kib ketgan" fe'li harakatning o'zini ham, samoviy omborning cheksizligini yaxshi ifodalaydi. Tarjimada muallifning ma'nosi va kayfiyati saqlanib qolgan. Badiiy tarjimada asl matnning ma'lum bir adabiyot janriga mansubligiga qarab tarjimaning bir necha alohida kichik turlari ajratiladi. Bu she'r tarjimasi, badiiy adabiyot tarjimasi, pyesalar tarjimasi, qo'shiq matni tarjimasi va boshqalarda o'z aksini topadi.

Axborotli tarjima matnlarning tarjimasi bo'lib, uning asosiy maqsadi o'quvchiga badiiy va estetik ta'sir ko'rsatish emas, balki ba'zi ma'lumotlarni, ba'zi ma'lumotlarni etkazishdir. Ilmiy, ishbilarmonlik, ijtimoiy-siyosiy, maishiy va hokazo xarakterdagi barcha materiallar ana shunday matnlarga tegishlidir. Bu matnlarga turli detektiv hikoyalar, sayohat insholari kiradi, chunki. ularning maqsadi

voqealar ketma-ketligini hikoya qilishdir. Darhaqiqat, badiiy tarjimani talab qiladigan asl nusxada faqat axborot vazifasini bajaradigan fragmentlar bo'lishi mumkin, aksincha, ma'lumot beruvchi matn tarjimasida badiiy tarjima elementlari bo'lishi mumkin. Ikkinchisi - tarjimalarning psixolingvistik tasnifi - tarjima matnini idrok etish usulini hisobga oladi va shu asosda tarjima faoliyatini yozma tarjima va izohlashga ajratadi. Yozma tarjima - asl matn ham, tarjima qilingan matn ham qat'iy matn sifatida taqdim etiladigan tarjima turi hisoblanadi. Tarjimon bu matnlarga qayta-qayta murojaat qilishi mumkin. Tarjimon asl nusxani yozma matn shaklida vizual tarzda qabul qilishi va tarjima matnini yozma matn shaklida ham yaratishi yozma tarjimaning klassik namunasi. Og'zaki tarjima - bu asl nusxa va uning tarjimasi qat'iy bo'lmagan, ya'ni og'zaki shakl. Tarjimaning bu turi tarjimon tomonidan asl matnni bir martalik idrok etishini va tarjimani tugallangandan keyin keyinchalik tuzatishning mumkin emasligini anglatadi. Tarjima vaqti mezonini hisobga olgan holda, tarjimaning ikkita kichik turi ajratiladi: sinxron tarjima (SP) va ketma-ket tarjima (SP). Sinxron tarjima - og'zaki tarjima usuli bo'lib, uning davomida tarjimon deyarli bir vaqtda yoki bir vaqtda tarjimani talaffuz qiladi. Qoida tariqasida, QK zarur texnik vositalar mavjud bo'lganda amalga oshiriladi: kabina, minigarnaturalar, mikrofon. Qo'shma korxonaning o'zgarishi shivirlaydi, bu texnik vositalarning mavjudligini talab qilmaydi. Tarjimon tinglovchining yonida bo'lib, unga tarjimani ohangda aytib beradi. SP tarjimaning eng qiyin turlaridan biri hisoblanadi, chunki u tarjimondan yuqori darajadagi konsentratsiya, diqqat, xotira, reaksiya va

ishonchni talab qiladi. Ketma-ket talqin qilish - so'zlovchi nutqni to'liq yoki uning bir qismini aytib bo'lgach, tarjimon tarjima qilishni boshlaydigan talqin qilish usulidir. Tarjima matnining hajmi har xil bo'lishi mumkin. Tarjimaning bu turi tarjimondan asl nusxaning muhim segmentlarini tarjima boshlangan paytdan boshlab uzoq vaqt davomida xotirada saqlashni talab qiladi. Ma'ruzachi nutqini tinglayotganda, tarjimon kursiv yozuv yordamida asosiy fikrlarni yozib olishi mumkin. Biz o'z tadqiqotimizda bir xil tarjimon barcha nutqlarni chet tilidan o'z ona tiliga, o'z ona tilidan esa chet tiliga tarjima qiladigan TL turlaridan biri bo'lgan ketma-ket ikki tomonlama tarjimaga e'tibor qaratamiz. Ikki tomonlama tarjima ko'rgazmalarda, ishbilarmonlik muzokaralarida, tantanali tadbirlarda, B2B uchrashuvlarida va

delegatsiyalar tashriflarida, kichik seminarlarda va xodimlarni o'qitish kurslarida, xarid qilish va shahar bo'ylab sayr qilishda, imo yoki boshqa telefon orqali suhbatlarda va video qo'ng'iroqlarda talab qilinadi. Tarjimonning bu usulida tarjimon katta hajmdagi matnni ko'p soatlar davomida yodlab olishi, undan aytilgan gapning ma'nosini to'g'ri yetkazishi, nutqning savodxonligi va madaniyati, ixchamligi va fikrini aniq ifodalay olishi talab etiladi. Tarjimonlarning lug'atlar va boshqa mavjud vositalardan foydalanishga vaqti yo'q. Ular imkon qadar tezroq ovoz chiqarib aytilgan materialni tahlil qilishi va matnni takrorlashi, asl nusxaga iloji boricha mos keladigan atamalar, so'zlar va iboralarni tanlashi kerak.

References:

1. Саидумар Саидалиев. Чет тил ўқитиш методикасидан очерклар. – Наманган, 2004. – 240 б.
2. Рахимов Б.А., Мавлянов А., Чориев В.Қ., Абдалов С.Р., Темирова Н.С. Педагогик технологиялар схемаларда. –Т.; –Fan va texnologiya, 2009. Б.125
3. Цатурова И.А. Из истории развития тестов в СССР и за рубежом. – Таганрог, 1969. – 4с.
4. Курбанбаев Д.А. Бўлажак чет тили ўқитувчилари нутқ омилкорлигини назорат қилиш методикаси: Дисс. пед. фан. номз. –Т.; 2011. –125 б.
5. Усманова М.Н. Педагогическое тестирование; история развития и современное состояние. –Т.; 1995. –158 б.
6. «Халқ сўзи» газетаси, 11.12.2012 й., 240 //5660//
7. Хасанбоев Ж ва бошқалар. Педагогика (педагогика назарияси ва тарихи). Олий ўқув юртлари учун дарслик. Ў.Р. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. –Тошкент; –Ношир, 2011. –456 б